

The Role of Moral Sensibility in Analyzing the Relationship Between Social Theory and Practice in Adorno's Perspective:

A Critique of Freyenhagen's Reconstruction of Adorno

Behrad Moosavi Ramezanzadeh*

Abstract

This article explores the role of the concept of "moral sensibility" in the relationship between mind and reality within the framework of the idea of liberation as articulated by Theodor Adorno. This exploration is situated in relation to the question of how a philosophical theory of ethics can become a material force in society, meaning a force that not only guides agents' actions at the epistemic level but also motivates them materially at the level of will. The article compares Kant's concept of Categorical Imperative, which emphasizes the universality and unconditionality of moral obligations, with alternative philosophical perspectives that assert the conditioned nature of ethics and emphasize its rootedness in human desires and emotions. Through this comparison, it underscores the importance of formulating the question of moral requirements, including moral sensibility, in terms of the "problem of normativity" and positions liberation as a fundamental element of ethical life in modern society. Utilizing Fabian Freyenhagen's thesis of "negative Aristotelianism," the article emphasizes the necessity of recognizing the "bad" as the starting point for ethical critique while simultaneously challenging the limitations of overly simplistic frameworks that focus solely on basic human needs through a critique of Freyenhagen's reading of Adorno. By incorporating insights regarding the unconscious and the socio-historical context, it demonstrates how moral

* Ph.D. Candidate in Philosophy of Science and Technology, Institute for Humanities and Cultural Studies, Tehran, Iran, behrad.moosavi@gmail.com

Date received: 26/04/2025, Date of acceptance: 11/11/2025

sensibility is shaped not only by rational reflection but also by deeper psychological and social forces. Ultimately, the argument advocates for a more nuanced understanding of moral agency that emphasizes the interplay between individual experiences and social structures, thereby offering an account of moral sensibility that acknowledges both the subjective conditions of possibility for ethics and the real conditions of possibility for ethics.

Keywords: Theodor Adorno, Moral Sensibility, Normativity, Critical Theory, Liberation, Freyenhagen, McDowell.

Introduction

The persistent tension between social theory and practice remains a cornerstone of critical inquiry, particularly within the Frankfurt School tradition. The central problem identified by this research concerns the mechanism by which a philosophical theory can motivate agents at the level of the "will" toward the goal of liberation. In the contemporary era of late capitalism, Adorno observes a profound crisis: the mechanisms of rationalization have integrated individuals into an abstract social totality. In this state, empirical reality is increasingly filtered through administrative and scientific standards, stripping the human subject of spontaneous, unmediated experience.

This systemic integration leads to what Adorno describes as the "fossilization" of moral norms. Morality ceases to be a living, reflective process and instead becomes a set of rigid, externalized dictates. Consequently, "moral sensibility"—defined as the subjective capacity to perceive suffering and injustice—remains an unrealized potential. Actions are dictated by market logic and social structures rather than by ethical reflection. The introduction of this article establishes that for theory to become a "material force," it must address this atrophy of sensibility and provide a path for the subject to re-engage with the "damaged life" of modernity.

Materials & Methods

The study employs a comparative and qualitative philosophical methodology, situating Adorno's thought within a broader dialogue of diverse ethical traditions to clarify his unique materialist position. The "materials" for this analysis include several key frameworks:

- Kantian Ethics: The research contrasts Adorno's materialist ethics with the Kantian Categorical Imperative. While Kant emphasizes universality, Adorno argues this formalist approach lacks the critical power to challenge structural dominance and risks becoming complicit with the status quo.
- Analytic Traditions (Philippa Foot): The article examines Foot's hypothetical imperatives, which condition morality on human desires. Adorno finds this insufficient as it ignores how the social totality distorts those very desires.
- Perceptual Models (John McDowell): The "Space of Reasons" is analyzed as a model where moral sensibility is a capacity to "see" ethical requirements. Adorno critiques this by insisting that such sensibility is a socio-historical phenomenon, not a natural capacity.
- Freyenhagen's Reconstruction: A primary methodological focus is the critical evaluation of Fabian Freyenhagen's thesis of "Negative Aristotelianism". This reconstruction attempts to ground Adorno's normativity in "epistemic negativism"—the idea that while we cannot define the "good life," we can ground ethics in the identification of the "bad" or "malfunctioning" aspects of social life.

Discussion & Result

The core of the discussion centers on a rigorous critique of Freyenhagen's "pure functionality". Freyenhagen suggests that agents can recognize systemic defects by observing what hinders basic human functions like survival and health. However, this research finds such a biological and minimalist framework to be overly reductionist.

By drawing on Jonathan Lear's reading of Freud, the article demonstrates that human drives cannot be reduced to animal instincts. Unlike rigid animal instincts, human drives are imaginative and historically conditioned. Freyenhagen's biological minimalism risks overlooking what Adorno calls the "promise of happiness"—the qualitative dimensions of freedom that transcend mere survival. By limiting ethics to the prevention of the "worst" (pain or death), Freyenhagen sidelines higher-order goods like aesthetic experience and intellectual freedom, which are essential sites of resistance against social totality.

Furthermore, the discussion highlights that any robust reading of Adorno must account for the unconscious. Adorno rejects the simple belief-desire model of action, pointing out that ideology and social power are inscribed deep within the

subject's psyche. This "internal colonization" often makes suffering invisible or normalized, even when it impairs functionality. Therefore, relying solely on a conscious identification of "the bad" is insufficient.

The result of this analysis points toward "micrology"—a self-reflective focus on the "particular" and "trivial" as a means to restore true experience. By immersing oneself in concrete objects in a non-dominating way, the subject can decode the historical forces that have suppressed human potential. This "self-reflection of reason" allows moral sensibility to act as a shield against the "ideology of abstractions" that dominates late capitalism.

Conclusion

In conclusion, the article asserts that the gap between moral ideals and social outcomes in contemporary society has led to a widespread atrophy of ethical sensitivity. Adorno views the task of the theorist not as a detached academic exercise but as a vital social action aimed at bridging this gap.

Moral sensibility is defined as the critical-mental capacity to perceive hidden suffering and systemic injustices within an apparently "normal" social order. While critical theory does not offer "one-size-fits-all" solutions, it is obligated to strengthen this sensibility as a prerequisite for change. By facilitating a deeper understanding of suffering and the forces producing it, social theory serves as a catalyst for genuine liberation. Ultimately, any reconstruction of Adorno must move beyond minimalist functionalism to embrace the complex interplay between the somatic, the unconscious, and the social.

Bibliography

- Adorno, T. W. (1973). *Negative Dialectics*, trans. E. B. Ashton.
- Adorno, T. W. (1977). 'The Actuality of Philosophy', *Telos* 10, 1: 120–33.
- Adorno, T. W. (2005). *Minima Moralia: Reflections on a damaged life*. Verso.
- Adorno, T. W. (2006). *History and Freedom: Lectures 1964–1965*. Polity Press.
- Allison H. E. (2020). *Kant's Conception of Freedom: A Developmental and Critical Analysis*. Cambridge University Press.
- Foot, P. (1972). Morality As a System of Hypothetical Imperatives. *The Philosophical Review*, 81(3), 305–316.
- Freyenhagen, F. (2013). *Adorno's Practical Philosophy: Living Less Wrongly*. Cambridge University Press.

299 Abstract

Geuss, R. (2005) *Outside Ethics*. Princeton, NJ, Princeton University Press.

Lear, J. (2005). *Freud*. Routledge.

McDowell, J. &. (1978). Are Moral Requirements Hypothetical Imperatives? *Aristotelian Society Supplementary Volume*, 52(1), 13–42.

McDowell, J. H. (1996). *Mind and World: With a new introduction*. Harvard University Press.

نقش حساسیت اخلاقی در تحلیل رابطه میان نظریه اجتماعی و عمل در نگاه آدورنو: نقد بازسازی فرینهگن از آدورنو

بهراد موسوی رمضان زاده*

چکیده

این مقاله به تبیین نقش مفهوم حساسیت اخلاقی (Moral Sensibility) در رابطه میان ذهن و واقعیت در چارچوب ایده رهایی (Liberation) که توسط تئودور آدورنو (Theodor W. Adorno) بیان شده است، می‌پردازد. این تبیین در پیوند با این پرسش قرار می‌گیرد که چگونه میتوان نظریه‌ای فلسفی در باب اخلاق داشت که بتواند خود را بدل به نیروی مادی در جامعه کند، بدین معنا که این نیرو صرفاً هدایت‌کننده کنش عاملها در سطح معرفتی نباشد و بلکه به لحاظ مادی نیز محرک آنها در سطح اراده باشد؟ این مقاله امر مطلق (Categorical Imperative) کانت را که بر جهان‌شمولی و غیرمشروط بودن تعهدات اخلاقی تأکید می‌کند، با دیدگاه‌های فلسفی جایگزینی که مدعی ماهیت مشروط اخلاق هستند و بر ریشه داشتن اخلاق در خواسته‌ها و احساسات انسانی تأکید دارند، مقایسه می‌کند. از طریق این مقایسه، بر اهمیت صورتبندی پرسش از لوازم اخلاقی از جمله حساسیت اخلاقی در قالب «مساله هنجارمندی» (Problem of Normativity) تأکید می‌کند و رهایی را به عنوان یک عنصر اساسی زندگی اخلاقی در جامعه مدرن قرار می‌دهد. این مقاله، با استفاده از تز «ارسطویی‌گرایی منفی» (Negative Aristotelianism) فابیان فرینهگن (Fabian Freyenhagen)، بر ضرورت تشخیص «بد» به عنوان نقطه شروع نقد اخلاقی تأکید کرده و در عین حال کوشش می‌گردد با نقد خوانش فرینهگن از آدورنو محدودیت‌های چارچوب‌های بیش از حد ساده‌ای را که صرفاً بر نیازهای اساسی انسانی متمرکز هستند، به چالش کشیده شود.

* دانشجوی دکترای فلسفه علم و فناوری، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، تهران، ایران،
behrad.moosavi@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۲/۰۶، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۰۸/۲۰

با دخیل کردن برخی بصیرتها در مورد ناخودآگاه و زمینه اجتماعی-تاریخی، نشان داده می‌شود که چگونه حساسیت اخلاقی نه تنها توسط تأمل عقلانی، بلکه توسط نیروهای عمیق‌تر روانی و اجتماعی شکل می‌گیرد. در نهایت، این استدلال از فهمی از عاملیت اخلاقی که ظرایف بیشتری دارد، حمایت می‌کند که بر ارتباط متقابل بین تجربیات فردی و ساختارهای اجتماعی تأکید می‌کند در نتیجه توصیفی از حساسیت اخلاقی ارائه می‌شود که نه تنها شرایط امکان سوژکتیو اخلاق را به رسمیت می‌شناسد، بلکه شرایط امکان واقعی اخلاق را نیز در نظر می‌گیرد.

کلیدواژه‌ها: تئودور آدورنو، حساسیت اخلاقی، هنجارمندی، نظریه انتقادی، رهایی، فرینگن، مک‌داول.

۱. مقدمه

رابطه نظریه و عمل در فلسفه علوم اجتماعی از دیرباز محل بحث و مناقشه بوده است. یک پرسش مبنایی این است که آیا نظریه‌ها صرفاً به توصیف و تبیین واقعیت‌های اجتماعی، تاریخی و فرهنگی می‌پردازند یا می‌توانند و حتی باید نقش فعال‌تری در تغییر اوضاع موجود ایفا کنند؟ بر اساس روش‌شناسی رویکرد اثبات‌گرایی، نظریه‌پرداز باید فارغ از داوریهای هنجارین و ارزش‌محور به شناسایی قوانین حاکم بر پدیده‌های اجتماعی بپردازد. در سنت اثبات‌گرایی، علوم اجتماعی تلاش می‌کنند تا با روشی مشابه علوم طبیعی، قوانین کلی حاکم بر پدیده‌های اجتماعی را کشف کنند. بدین ترتیب، هدف نظریه، توضیح روابط علی و کشف الگوهای کمی در رفتارهای اجتماعی است. در مقابل، حامیان رویکرد سنت نظریه انتقادی معتقدند که انسان‌ها برخلاف موضوعات علوم طبیعی، دارای آگاهی، اراده و ارزش‌هایی هستند که در شکل‌دهی به کنش‌های اجتماعی دخیل‌اند. از این رو، نظریه اجتماعی خود در بطن ارزش‌های فرهنگی و تاریخی شکل می‌گیرد و نمی‌تواند به «فراسوی ارزش» (Beyond Value) تبعید شود. برای یک محقق علوم انسانی با رویکرد مبتنی بر نظریه انتقادی نقش ایدئولوژیهای مسلط فرهنگی و اجتماعی، به ویژه عاملیت برآمده از کنشگری مبتنی بر عقلانیت علمی، در به تحریف کشاندن تجربه زیسته عاملها مورد توجه می‌گیرد. به طور مشخص، نظریه انتقادی به دنبال آن است که با آشکارسازی تعارض‌های نهفته در ساختارهای اجتماعی، راه را بر کنش‌هایی که معطوف به رهایی و تغییر اساسی ساختارهای اجتماعی هستند، بگشاید.

آدورنو، از مهم‌ترین چهره‌های مکتب فرانکفورت، نسبت میان نظریه و عمل را در قالب نظریه انتقادی گسترش می‌دهد. از دید وی، در جامعه سرمایه‌داری معاصر، مکانیزم‌های عقلانی‌سازی، نهادهای اجتماعی گوناگون را در بر گرفته‌اند و افراد را در یک کلیت ادغام کرده‌اند، به گونه‌ای که افراد تنها هنگامی خود را به عنوان یک عامل در جامعه فهم میکنند که معیارهای مبتنی بر عقلانیت علمی را بر تفکر و کنش خود حاکم سازند این معیارها استانداردهایی انتزاعی گوناگونی در نهادهای اجتماعی تولید میکنند به گونه‌ای که واقعیت تجربی تنها از طریق به کار بستن این استانداردهای انتزاعی ادراک میشود. در واقع موقعیت‌های مشخص انضمامی در قالب استانداردهای انتزاعی صورت‌بندی شده و ذیل یک کلیت انتزاعی فهم می‌گردند. بدین ترتیب مقولات انتزاعی حاکم بر اراده و شناخت، سوژه انسانی را از تجربه خودانگیخته کیفیات انضمامی محروم می‌نماید. در چنین شرایطی هنجارهای اخلاقی مستعد آن می‌گردند که متصلب شوند و کنش افراد را از محتوای اخلاقی تهی گردانند زیرا به شرایط خاص افراد در موقعیت‌های انضمامی مشخص بی‌اعتنا هستند. هنجارهای اخلاقی در جامعه عقلانی‌شده، به قوانین انتزاعی (مانند «قوانین بازار» یا «اخلاق حرفه‌ای») تبدیل می‌شوند که حساسیت به موقعیت‌های خاص را نادیده می‌گیرند. برای مثال، در اخلاق سرمایه‌داری، «سودآوری» به عنوان یک هنجار اخلاقی متصلب عمل می‌کند، حتی اگر منجر به بهره‌کشی از کارگران شود – بدون توجه به شرایط انضمامی مانند فقر یا سلامت آن‌ها. مکانیسم‌های عقلانی‌سازی، حساسیت اخلاقی را در سطح یک «پتانسیل فعلیت‌نیافته» نگه می‌دارند، یعنی اخلاق به عنوان چیزی ظاهری (Phenomenal) جلوه می‌کند، اما در عمل فعلیت نمی‌یابد. بنابراین، به این نکته پی می‌بریم که عمل اخلاقی در جامعه سرمایه‌داری، نه بر اساس شهود تجربی، بلکه بر اساس دیکته ساختارهای اجتماعی شکل می‌گیرد، که این امر چالش‌رهایی را عمیق‌تر می‌کند. به بیان دیگر، مکانیزم‌های عقلانی‌سازی در قلمروهای گوناگون ساختار اجتماعی، حساسیت اخلاقی سوژه در شهودهای تجربی را در سطح یک پتانسیل فعلیت‌نیافته نگه میدارد که خود را به مثابه امری فعلیت یافته پدیدار می‌کند. حال با این چالش رو به رو هستیم که آیا در چنین شرایطی که ساختار اجتماعی، سوژه را به گونه‌ای تحت انقیاد خود در آورده که تفسیر انتزاعی یک موقعیت خاص را به مثابه مبنای هدایت اخلاقی سوژه دیکته می‌کند، مبنای جایگزینی میتوان یافت که بر مبنای شناخت انضمامی از یک موقعیت مشخص درون ساختار، تجربه‌ی خودانگیخته را برای فرد ممکن گرداند؟

از نگاه نظریه انتقادی، تفکر و کنش دارای نوعی وحدت هستند و از همین رو نظریه‌پردازی اجتماعی همراه با کنشگری است. هر کنشی متضمن نوعی داوری در ارتباط با عقلانیت حاکم بر ساختار و ارزشهای برآمده از آن است. حال پرسش بر سر آن است که این داوری تا جایی که به نظریه‌پردازی اجتماعی مربوط است، چگونه بایستی خود را از فروافتادن به دام تفکر و کنش ایدئولوژیک که در خدمت بازتولید سلطه ساختار اجتماعی است، مصون نگه دارد و در برابر آنها مقاومت کند؟ نظریه انتقادی اساساً حول نقد سلطه ایدئولوژیکی می‌چرخد که در ساختارهای اجتماعی سرمایه‌داری متأخر نهفته است. آن چه که دیدگاه آدورنو را در میان اصحاب نظریه انتقادی متمایز می‌سازد تأکید بر حساسیت اخلاقی به مثابه یک پدیده ذاتاً اجتماعی-تاریخی است. این تأکید آدورنو بر عنصر حساسیت اخلاقی از طریق نقد فرهنگ مدرن و نشان دادن عناصر اسطوره‌ای در بنیاد عقلانیت مدرن و هنجارهای اخلاقی برآمده از آن انجام می‌گیرد و با هدف فهم واقعیت در راستای فعلیت بخشی به ظرفیت های اخلاقی گونه‌ی انسان است. آدورنو از یک سو به جای در نظر گرفتن اخلاق به عنوان اصول انتزاعی منفصل از واقعیت مادی، تأکید می‌کند که حساسیت اخلاقی عمیقاً توسط شرایط اجتماعی، زمینه‌های تاریخی و نیروهای روانی شکل می‌گیرد که فراتر از شناخت ناب عقلانی هستند. از سوی دیگر، آدورنو با استناد به سرشت انتزاعی کننده عقلانیت مدرن و ماهیت اسطوره‌ای بنیادهای آن، حساسیت اخلاقی را در ایجاد یک نوع فاصله‌تاملی با این شرایط تاریخی، اجتماعی و روانی و نفی و فرا رفتن از این شرایط در قالب تجربه‌رهایی جست و جو می‌کند. این دیدگاه بر تردید او نسبت به سیستم‌های اخلاقی تأکید می‌کند که ادعاهای جهان‌شمول را بدون توجه به زمینه‌های اجتماعی-مادی زیربنایی، مانند فرامین مطلق (Categorical Imperatives) کانت، ترویج می‌دهند.

به طور مشخص، اخلاق کانتی پیشنهاد می‌کند که کنش‌های اخلاقی مشروعیت خود را کاملاً از عقل می‌گیرند، مستقل از امیال تجربی و واقعیت‌های تصادفی. برای کانت، لوازم اخلاقی به صورت علی‌الاصول ذاتی وجوه اخلاقی تجربه است. اما، برای آدورنو لوازم اخلاقی از جمله حساسیت اخلاقی ذاتی ساختار عاملیت عقلانی نیست و از نظر وی نگرش کانتی فاقد توان لازم برای نقد روابط سلطه‌گر ساختار حاکم و تغییر شرایطی است که منجر به حفظ این روابط می‌گردد. با این حال، همانطور که نگارنده نشان خواهد داد، فیلسوفانی مانند فیلیپا فوت (Philippa Foot) و جان مک‌داول (John McDowell) به طور

انتقادی با این موضع کانتی درگیر می‌شوند و جایگزین‌های ظریف‌تری ارائه می‌دهند. برای مثال، فوت در چارچوبی ارسطویی معتقد است که فرامین اخلاقی به شیوه‌ای مشابه فرامین مشروط (Hypothetical Imperatives) عمل می‌کنند، که نه صرفاً در عقل انتزاعی بلکه در امیال، منافع و شرایط تصادفی ریشه دارند. نقد او اساساً این ایده‌آل کانتی را به چالش می‌کشد که اخلاق دارای یک نیروی الزام‌آور بی‌قید و شرط است، و در عوض یک اخلاق به لحاظ عملیاتی منعطف‌تر و موقعیت‌مند را پیشنهاد می‌کند که به طور پویا به احساسات و امیال انسانی پاسخ می‌دهد. در مقابل، مک‌داول در چارچوبی کانتی و با شرح دیدگاه وی به دنبال یک راه میانه است و استدلال می‌کند که اخلاق می‌تواند در واقع مطلق باشد اما همچنان در درک و ادراک متمایز فرد از موقعیت‌های اخلاقی، مستقل از امیال صریح، ریشه داشته باشد.

با این حال، من به دنبال دفاع از این ادعا هستم که موضع آدورنو به طور قابل توجهی با چارچوب ارسطویی فوت و کانتی مک‌داول متفاوت است و نشان می‌دهم اخلاق مادی‌گرایانه او نه صرفاً جهان‌شمولیت عقلانی را رد می‌کند و نه اخلاق را به منافع ذهنی تقلیل می‌دهد، بلکه هر دو رویکرد را به دلیل نادیده گرفتن ابعاد اجتماعی و روانی که آگاهی اخلاقی را شکل می‌دهند، نقد می‌کند و با تمرکز بر کنش معطوف به رهایی به ورای این دو رویکرد می‌رود. در واقع، آدورنو تأکید می‌کند که حساسیت اخلاقی نه صرفاً عقلانی است و نه کاملاً وابسته به امیال، بلکه عمیقاً با واقعیت اجتماعی و تاریخی درهم‌تنیده است. برای نشان دادن دلالت‌ها و اهمیت‌های بصیرت آدورنو در ارتباط با مساله حساسیت اخلاقی و نسبت آن با رابطه مسالهدار تفکر و کنش در جهان معاصر به تحلیل انتقادی مناقشه فوت و مک‌داول در زمینه ماهیت نامشروط لوازم اخلاقی کنش انسانی می‌پردازم. به میانجی این تحلیل، مشغول یافتن توصیفی از هنجارمندی می‌شوم که به نقش مساله حساسیت اخلاقی در رابطه نظریه انتقادی و عمل رهایی‌بخش توجه داشته و به اخلاق به عنوان امری انضمامی و نه اصولی جدا از واقعیت مادی نگاه کند. در همین راستا، با نقد تفسیر مشهور فابیان فرینه‌گن شرح وی از هنجارمندی آدورنو را نقد کرده و محدودیت‌های مفهوم حساسیت اخلاقی برآمده از آن را نشان می‌دهم.

۲. مسأله ماهیت نامشروط لوازم اخلاقی

نحوه درک ما از تعهدات اخلاقی‌مان و واقعیت بخشیدن به آنها موضوعی بحث‌برانگیز در حوزه تامل بر رابطه میان تفکر و کنش (تحت مدل عقلانیت علمی حاکم) است. نحوه درک تعهدات اخلاقی و واقعیت بخشیدن به آنها در کنشها، ما را به یک سوال اساسی سوق می‌دهد: آیا تعهدات اخلاقی به طور کلی و بدون قید و شرط، صرف نظر از امیال، منافع یا شرایط فرد اعمال می‌شود؟ دو دیدگاه اصلی در این بحث غالب است:

الف. امانوئل کانت چهره اصلی حامی ماهیت مطلق لوازم اخلاقی است. مطابق با نگرش کانتی، فرامین اخلاقی نامشروط، کلی و بدون قید و شرط و بیطرف (Impartial) هستند. آنها به اهداف یا ترجیحات فردی بستگی ندارند، بلکه به دلیل عقلانیت ذاتیشان بر همه‌ی موجودات عاقل اعمال می‌شوند. نزد وی، ماهیت مطلق لوازم اخلاقی بیانگر الزام‌آوری بی‌قید و شرط و جهان‌شمول آنها برای همه موجودات عقلانی است. وظایف اخلاقی نزد کانت الزاماتی اصیل‌اند، زیرا وابسته به هیچ هدف بیرونی نیستند و بیان می‌کنند که فرد صرف‌نظر از تمایلات یا خواسته‌هایش باید چه کند؟ این بی‌قید و شرط بودن در امر مطلق کانتی تجلی می‌یابد که اصل اعلی اخلاق (Supreme Principle of Morality) محسوب می‌شود و درستی یا نادرستی کنش‌ها را بر اساس قابلیت تعمیم‌پذیری قواعد کنش (Maxim) می‌سنجد، نه بر اساس پیامدهای آنها. امر مطلق همچنین با مفهوم خودآیینی اراده (Autonomy of the Will) پیوند دارد، و نشان می‌دهد که عقل می‌تواند قانون اخلاق را به‌طور مستقل از هر انگیزه بیرونی وضع کند. برخلاف اوامر مشروط که مبتنی بر انگیزه‌های دگرآیین (Heteronomous) هستند، امر مطلق از عقل عملی محض نشأت می‌گیرد و به‌ویژه در مورد موجودات عقلانی متناهی، همچون انسان‌ها، صدق می‌کند که تحت تأثیر امیال هستند و از این‌رو قانون اخلاقی را به‌صورت امر و فرمان تجربه می‌کنند. بنابراین، امر مطلق بنیان سیستم اخلاقی کانت را شکل می‌دهد و بیانگر الزامی بی‌قید و شرط، خودوضع‌شده، و عقل‌محور است که خاستگاه وظیفه و کنش اخلاقی را تشکیل می‌دهد. (Allison, 2020, pp 355-365)

ب. در مقابل، برخی از فیلسوفان ماهیت نامشروط لوازم اخلاقی را به چالش می‌کشند و پیشنهاد می‌کنند که اخلاق ریشه در امیال، احساسات یا توافقات حادث انسان دارد. طرفداران دیدگاه دوم استدلال می‌کنند که اخلاق کانتی بیش از حد انعطاف‌ناپذیر

است و نمی‌تواند پیچیدگی و تغییرپذیری موقعیت‌های انسانی را در نظر بگیرد. برای مثال، برخی از رویکردها کفایت توجیهات صرفاً عقلانی برای ایجاد انگیزه در کنش اخلاقی را، به‌ویژه در مواردی که عواطف یا روابط پاسخ‌های صرفاً نظری در چارچوب اخلاق کانتی باقی می‌مانند، زیر سوال می‌برند. در مقابل، کانتی‌ها از این موضع دفاع می‌کنند که لوازم اخلاقی صرفاً مبتنی بر عقل هستند و مشروعیت خود را از کرامت ذاتی عوامل عقلانی می‌گیرند، نه فاکتورهای حادثی مانند احساسات یا قراردادهای اجتماعی.

به عنوان نمونه، فیلیپا فوت در تحلیل استفاده از «باید» در داوری‌های اخلاقی به این نکته اشاره می‌کند که این ایده که ملاحظات اخلاقی ضرورتاً دلایلی برای عمل ارائه می‌کنند، کاملاً عقلانی است. او استدلال می‌کند که احساس اجتناب‌ناپذیری یا نیروی الزام‌آور اخلاق ممکن است ناشی از نحوه آموزش اخلاق باشد، نه از برخی کیفیات ذاتی احکام اخلاقی. فوت نشان می‌دهد که نگاه کردن به ملاحظات اخلاقی به‌عنوان لوازم مشروط لزوماً اخلاق را تضعیف نمی‌کند. دیدگاه وی پیشنهاد می‌کند که اگر مردم خود را داوطلبانی در حال مبارزه برای ارزش‌های مشترک مانند آزادی و عدالت ببینند، نه اینکه خود را مثابه کسانی ببینند که به یک قانون اخلاقی انعطاف‌ناپذیر پایبند هستند، می‌توانند به علل اخلاقی متعهدتر باشند. در واقع ارزش‌های مشترک محصول اشکال مشخص درونی سازی معرفت اخلاقی و تبدیل آن به مقوله عادت در تفکر بوده اما قانون اخلاقی محصول اشکال مشخص درونی سازی یک کنش اخلاقی خاص و تبدیل آن به مقوله عادت در عمل است. او ادعا می‌کند که این ایده که ما «مجبوریم» آنچه را که اخلاق اقتضا می‌کند انجام دهیم، ممکن است بازتابی از احساسات ما باشد، نه یک ضرورت منطقی. این نکته، این ایده را به چالش می‌کشد که «باید»‌های اخلاقی ذاتاً برای همه افراد عقلانی الزام‌آور هستند. بنابراین، او نتیجه می‌گیرد که لوازم اخلاقی فقط به طور مشروط، بر اساس وجود امیال، بر اراده ما تأثیر می‌گذارند. (Foot, 1972, pp 305-316)

مک‌داول، در تقابل با رویکردهای مبتنی بر میل و با اتخاذ موضعی کانتی، استدلال می‌کند که کنش فضیلت‌آمیز از «لوازم غیرمشروط» ناشی می‌شود، که این لوازم خود برخاسته از «شیوه‌ای متمایز برای دیدن» موقعیت توسط فرد فضیلت‌مند هستند. این درک یا «شیوه دیدن» صرفاً یک حالت شناختی خنثی (مانند فهم صرف فاکت‌ها که فاقد انگیزش است) نیست، بلکه حالتی است که ذاتاً انگیزه کنش را ایجاد می‌کند و همچنین مستلزم

قابلیتی از اراده است. (McDowell, 1978, pp. 23-24) مک‌داول برای توضیح این تمایز، از قیاس با ادراک حسی استفاده می‌کند: همانطور که دو نفر می‌توانند یک ابژه را به طور متفاوت ادراک کنند، دو فرد نیز می‌توانند درک متفاوتی از یک موقعیت اخلاقی داشته باشند، که این امر منجر به آن می‌شود که یکی دلیلی اخلاقی برای کنش ببیند در حالی که دیگری نمی‌بیند. این درک متمایز، که حتی ممکن است به طور کامل به صورت کلامی قابل بیان نباشد، فهم عامل از موقعیت و انگیزه او را شکل می‌دهد. (McDowell, 1978, pp. 17-18) بنابراین، لوازم اخلاقی از این جهت نامشروط تلقی می‌شوند که ریشه در این شیوه خاص ادراک دارند، ادراکی که باعث می‌شود خود شرایط، کنش را به عنوان امری «عملاً ضروری» ارائه دهند. در نهایت، این ظرفیت ادراکی متمایز، همان «حساسیت اخلاقی» است که به عامل اجازه می‌دهد رنج دیگری را نه فقط به عنوان یک فکت بداند، بلکه آن را مستقیماً به عنوان دلیلی برای کنش ببیند، و همین حساسیت اخلاقی است که مسئول تعیین کنش‌های اخلاقی عامل است.

۳. رویکرد مبتنی بر هنجارمندی در رابطه میان نظریه انتقادی و کنش‌رهای بخش

به باور مک‌داول، مفاهیم در شبکه‌ای از روابط عقلانی موسوم به «فضای دلایل» عمل می‌کنند که قلمرو توجیه، استنتاج و فهم است و با «فضای منطقی طبیعت» که تحت سلطه روابط علت و معلولی علوم طبیعی است، تمایز دارد و قابل تقلیل به آن نیست. قواعد، به جای آنکه محدودیت‌هایی خارجی باشند، ذاتی اعمال ظرفیت‌های مفهومی و بیانگر ساختار این روابط عقلانی هستند؛ بنابراین، پیروی از قاعده، که لزوماً متکی بر فرمول‌بندی صریح نیست و در کنش‌ها و داوری‌های صحیح ما تجسم می‌یابد، بخشی ذاتی از داشتن آن مفهوم است. در حوزه اخلاق، این فهم عملی از طریق «اصول عملی» (maxims) بیان می‌شود و حساسیت اخلاقی را شکل می‌دهد که نوعی اعمال قواعد فهم اخلاقی در داوری عملی است و مدلی معقول از آزادی عملی را فراهم می‌آورد. مک‌داول مسئله چگونگی ارتباط این دو فضای متمایز، یعنی چگونگی ارائه دلایل توسط تجربیات طبیعی ما (تعلق‌دار به فضای طبیعت) برای باورها و داوری‌هایمان (تعلق‌دار به فضای دلایل)، را ذیل مسئله هنجارمندی و ایده «طبیعت ثانویه» مفهوم‌سازی می‌کند؛ «طبیعت ثانویه» به کسب ظرفیت‌های مفهومی از طریق تربیت و جامعه‌پذیری اشاره دارد که به انسان‌ها امکان می‌دهد مطابق با عقل عمل کرده و در فضای دلایل مشارکت کنند (McDowell, 1996, pp. 78-84, 87-108)، و نشان

می‌دهد که این توانایی، از جمله حساسیت اخلاقی برای درک موقعیت‌ها و تعیین اعمال اخلاقی، نه فقط فردی، بلکه عمیقاً توسط زمینه اجتماعی و فرهنگی شکل گرفته است.

حال، در این جا، با الهام از ایده‌های آدورنو، به تحلیل نظری نقش مساله حساسیت اخلاقی در رابطه تفکر اجتماعی و کنش‌رهای بخش از طریق نقد و ارزیابی چارچوب توصیف ما از هنجارمندی می‌پردازم تا از این طریق درباره مخمصه نظری و عملی معطوف به مساله حساسیت اخلاقی برای عاملها روشن‌گری کنم. برای رسیدن به این هدف ابتدا نکات مربوطه در خوانش ژنرال فابیان فرینگن از فلسفه عملی آدورنو را به صورت اجمالی توضیح می‌دهم. این خوانش یک رویکرد نوآورانه و روشن‌گرانه به مسئله حساسیت اخلاقی و در چارچوب گسترده‌تر مسئله هنجارمندی را معرفی می‌کند که ادعای بازسازی و دفاع از فلسفه عملی آدورنو را دارد. طبق تفسیر او، اندیشه اخلاقی آدورنو با یک مفهوم ارسطویی از هنجارمندی همسو است، حتی اگر از ارسطویی‌گرایی سستی به شکل‌های قابل توجهی متفاوت باشد. او این تفسیر را «ارسطویی‌گرایی منفی» می‌نامد. فرینگن، همسو با نظریه‌پردازان انتقادی، فکر می‌کند که جامعه مدرن و نهادهای آن به طور سیستماتیک پتانسیل انسانی را مانع و سرکوب می‌کنند. این هم به صورت فردی از طریق روان‌نژندی و هم به صورت جمعی از طریق بحران‌های اقتصادی، بی‌نظمی اجتماعی و تبعیض مشهود است. فرینگن با الهام از نظریه اجتماعی آدورنو، استدلال می‌کند که نقص و بیماری در جامعه مدرن به هنجار تبدیل شده است و افراد توسط جهان اجتماعی آسیب دیده‌اند. او معتقد است که افراد اغلب بدی‌ها را به عنوان چنین مواردی تشخیص نمی‌دهند، زیرا آنها عادی شده‌اند. (Freyenhagen, 2013, pp. 250-271)

از دید فرینگن، مسئله هنجارمندی در فلسفه آدورنو را می‌توان به عنوان مجموعه‌ای از فرضیات به هم پیوسته فرمول‌بندی کرد:

الف: فلسفه آدورنو شامل ادعاهای هنجاری است که شامل استانداردهای داوری و دلایل کنش است.

ب: انجام موجه ادعاهای هنجاری مستلزم ارائه توضیحی از هنجارمندی مورد نظر است.

ج: توضیح هنجارمندی مستلزم توسل به خیر و داشتن دانش از آن است.

د: در فلسفه آدورنو، چنین توسل یا دانشی به دلیل «منفی‌گرایی معرفتی» (negativism Epistemic) او امکان‌پذیر نیست.

ه: بنابراین، بر اساس فرضیات ب، ج و د، آدورنو نمی‌تواند به طور موجه ادعاهای هنجاری را مطرح کند. (Freyenhagen, 2013, p. 7)

آنچه رویکرد فرینه‌گن را قابل توجه می‌کند این است که، از نظر او، آدورنو می‌تواند هنجارمندی را حتی در غیاب شناخت خیر، حق یا هر ارزش مثبت توضیح دهد. برای او، آدورنو نه تنها دانش ما از خیر را انکار می‌کند، بلکه حتی توانایی ما را برای بیان یا تصور هر دیدگاه خلاف واقع از شکوفایی انسان انکار می‌کند. جهان اجتماعی کنونی «آنقدر عمیقاً توهمی است که ما حتی نمی‌توانیم تصور کنیم که انسانیت تحقق یافته از چه چیزی تشکیل می‌شود.» در واقع، او بر خوانش دیدگاه‌های اخلاقی آدورنو مطابق با چارچوب فلسفی تمرکز می‌کند که در آن، آدورنو به عنوان یک شکاک تمامیت‌خواه در مورد هنجارهای ایجابی درک می‌شود. او ادعا می‌کند که آدورنو یک «منفی‌گرای تمام عیار» است، حداقل در دو معنای متمایز اما در هم تنیده. آدورنو از نظر محتوایی یک منفی‌گرا است، زیرا جامعه کنونی ما را اساساً بد یا نادرست می‌بیند؛ اما از نظر معرفتی نیز یک منفی‌گرا است، زیرا انکار می‌کند که ما به عنوان اعضای یک جامعه بد می‌توانیم دانشی از خیر داشته باشیم. این دو معنا در آموزه‌ای که فرینه‌گن آن را «منفی‌گرایی فرااخلاقی» (Meta-ethical Negativism) می‌نامد، گرد هم می‌آیند. وی استدلال می‌کند که آدورنو دو معنای منفی‌گرایی (منفی‌گرایی محتوایی (Substantive Negativism) و منفی‌گرایی معرفتی) را برای هدایت ما به سمت زندگی «کمتر اشتباه» ترکیب می‌کند. (Freyenhagen, 2013, pp. 209-231)

فرینه‌گن یک چارچوب فرااخلاقی منفی‌گرا ارائه می‌دهد که به جای اتکا به مفهوم ایجابی «خیر»، بر تشخیص تجربیات و شرایط عینی «بد» (مانند رنج و کمبودهای اساسی) استوار است؛ این تشخیص، که ریشه در منافع عینی ما به عنوان موجودات حیوانی دارد، از طریق شهودهای حسی و منفرد داده‌شده (Given) حاصل می‌شود، هرچند فرینه‌گن تأکید دارد که نه داده‌شدگی صرف و نه گفتمان محض، هیچ‌کدام به‌تنهایی برای توجیه کامل هنجارمندی کافی نیستند. در سطح عملی، او با الهام از آدورنو، «اصل عملی» را معادل «پتانسیل انسانی» می‌داند که به عنوان یک هنجار منفی عمل کرده و چارچوبی برای نقد نادرستی‌های جامعه مدرن فراهم می‌کند، بی‌آنکه نیازی به تعریف ایجابی از خیر داشته باشد. فرینه‌گن این رویکرد را در قالب یک توضیح کارکردگرایانه (مشابه ارسطو) تبیین می‌کند که در آن، «بد» یا «خوب» به میزان انجام کارکردهای متناسب با «شکل زندگی» یک گونه بستگی دارد. او مفهوم «کارکرد داشتن ناب» (Pure Functionality) را معرفی می‌کند تا

نشان دهد اگرچه ما تحقق کامل پتانسیل انسانی (زندگی خوب) را نمی‌شناسیم، اما حساسیت اخلاقی ما می‌تواند با شناسایی آنچه مانع کارکردهای اساسی انسانی (مانند بقا و سلامت) می‌شود — یعنی «بد» — ما را به سمت زندگی «کمتر اشتباه» هدایت کند. (Freyenhagen, 2013, pp. 237-254)

۴. نقد بازسازی ایده حساسیت اخلاقی در آدورنو توسط فرینهگن

همانطور که ذکر شد، مفهوم «کارکرد داشتن ناب» فرینهگن، که بر نیازهای اساسی و مشترک انسان با حیوانات (مانند بقا، سلامت جسمانی و نبود رنج) متمرکز است، به عنوان یک نقطه شروع عینی برای شناسایی «بد» عمل می‌کند؛ اما این رویکرد به دلیل «حداقلی بودن» مورد نقد قرار می‌گیرد، زیرا با تقلیل تجربه انسانی به صرف وجود فیزیکی و عدم وجود موانع، به طور بالقوه طیف کامل شکوفایی انسان و حساسیت اخلاقی را نادیده می‌گیرد. این دامنه محدود ممکن است از درک کامل پیچیدگی‌های تجربه انسانی و ملاحظات اخلاقی باز بماند، به ویژه در مورد اهمیت نیازهای روانی، اجتماعی، فرهنگی و فکری، و ناتوانی در تبیین چگونگی «بد» بودن ساختارهای اجتماعی یا فرهنگی که امکان خودبیانگری یا کار خلاقانه را محدود می‌کنند.

مفهوم کارکرد داشتن ناب فرینهگن مفهوم بیولوژیکی زندگی را با توجه به هنجارها و ارزش‌های انسانی تقویت می‌کند. مفهوم بیولوژیکی زندگی، که برای توضیح زندگی حیوانی به کار می‌رود، نمی‌تواند اهمیت ذهنی تجربه انسانی را به طور کامل توضیح دهد. به ویژه، مفهوم بیولوژیکی «غریزه جنسی» در حیوانات برای درک حس و معنای باورها و اعمال انسانی بسیار محدود است. در مقابل، مفهوم روانکاوانه‌ی غریزه جنسی در انسان بر اساس ماهیت منحصر به فرد جنسی انسان است که در ارتباط نزدیک با شکل منحصر به فرد عاملیت انسانی است. به طور کلی، غریزه حیوانی ذاتی است و به عنوان یک فعالیت با یک الگوی مشخص ظاهر می‌شود. علاوه بر این، به فعالیت‌ها و ابژه‌های خاص مرتبط است و پاسخگویی آن به وجود مجموعه محدودی از موجودیت‌ها بستگی دارد. غریزه جنسی در حیوانات به زندگی کلی گونه کمک می‌کند و به طور طبیعی برای کمک به بقای گونه انتخاب می‌شود. در مقابل، امر جنسی انسان به طور قابل توجهی با غریزه حیوانی متفاوت است. در حالی که امر جنسی انسان برای تسهیل تولید مثل انتخاب می‌شود، به طور سفت و سخت به این هدف گره نخورده است، و در عوض با تنوع گسترده‌ای در هدف و

کارکرد مشخص می‌شود. امر جنسی انسان نیز اساساً تخیلی، باز به تغییرپذیری و به طور جدایی‌ناپذیر با تخیل در هم تنیده است. (Lear, 2006, pp. 75-77) باید به این نکته توجه داشت که برای آدورنو، وضعیت سعادت کامل شامل رضایت جسمانی کامل می‌شود، که در آن آمیزش جنسی دقیق‌ترین تصویر آن را ارائه می‌دهد. (Adorno, 2005, p. 291) این تجربه، تجربه‌ای خودانگیخته و نه صرفاً تصادفی خواهد بود. این موضوع به پتانسیل تبیین‌کننده مفهوم جنسیت انسانی اشاره دارد تا شکل‌هایی از کنشگری انسانی را روشن سازد. لذا فهم بیولوژیکی زندگی در بازسازی فرینهنگ از هنجارمندی در آدورنو با تاکید آدورنو بر ماهیت متمایز امر جنسی در گونه‌ی انسان ناسازگار است. با از پیش تعیین کردن و اولویت‌بندی زیست‌شناختی نیازهای اساسی، توصیف فرینهنگ ممکن است نتواند به «خیرهای مرتبه بالاتر» مانند روابط معنادار، پیگیری‌های فکری، قدردانی زیبایی‌شناختی و خودشکوفایی بپردازد. در حالی که اینها ممکن است به طور غیرمستقیم به نیازهای اساسی مرتبط باشند، آنها همچنین مجموعه‌ای از ارزش‌ها و آرزوها را تشکیل می‌دهند که به راحتی با نگاه کردن به صرف بقا و رفاه فیزیکی قابل درک نیستند. برای مثال، زندگی‌ای که عاری از رنج جسمی است اما فاقد تحریک فکری یا ارتباطات معنادار با دیگران است، ممکن است همچنان فقیر تلقی شود. چارچوب کارکرد داشتن ناب، با تمرکز بر نیازهای عینی، ممکن است راهی برای شناخت اهمیت چنین ابعادی از یک زندگی شکوفا ارائه نکند.

همان‌طور که توضیح داده شد، فرینهنگ استدلال می‌کند که حساسیت اخلاقی ظرفیت تشخیص بد با شناسایی آنچه مانع عملکرد اساسی انسان می‌شود است. این امر ممکن است پیچیدگی‌های روان‌شناسی اخلاقی انسان را بیش از حد ساده کند و به طور بالقوه نقش احساسات، همدلی و ارزش‌های فرهنگی را در شکل‌دهی داوریه‌های اخلاقی نادیده بگیرد. همچنین ممکن است روش‌هایی را که تعصبات ناخودآگاه و شرطی‌سازی اجتماعی بر ادراکات ما از خوب و بد تأثیر می‌گذارند، نادیده بگیرد و منجر به عادی‌سازی اعمال مضر شود. اگرچه فرینهنگ از بصیرت‌های آدورنو که بر اهمیت شرایط مادی در شکل‌دهی دیدگاه‌های اخلاقی تأکید دارد، استفاده می‌کند اما یک دیدگاه جامع‌تر از حساسیت اخلاقی می‌تواند به نقش فرایندهای آگاهانه و ناخودآگاه، امیال و فانتزیها نیز بپردازد. تمرکز بر کارکرد داشتن ناب پتانسیل انتقادی رویکرد فرینهنگ را محدود می‌کند. در حالی که این رویکرد برای شناسایی بی‌عدالتی‌های آشکار و اشکال رنج مفید است، ممکن است برای پرداختن به اشکال ظریف‌تر یا سیستماتیک‌تر ستم با مشکل مواجه شود. برای مثال، ممکن

است به اندازه کافی به روش‌هایی نپردازد که ساختارهای قدرت، هنجارهای اجتماعی یا اعمال فرهنگی می‌توانند شکوفایی انسان را محدود کنند، حتی زمانی که نیازهای اساسی برآورده می‌شوند. این رویکرد ممکن است نتواند به طور کامل شیوه‌هایی ایدئولوژیکی را به رسمیت بشناسد که ساختارهای اجتماعی و فرهنگی تحت تاثیر نیروهای اجتماعی و تاریخی فهمی از هنجارمندی را برای عاملها ارائه دهد که با آنچه مطابق با کارکرد گونه انسانی آنها تلقی می‌شود، سازگار باشد. در نتیجه، تفسیر فرینهنگن از هنجارمندی می‌تواند منجر به پذیرش غیرانتقادی برخی هنجارها شود.

در حالی که فرینهنگن تصریح می‌کند که منفی‌گرایی معرفتی آدورنو به این معنی است که ما نمی‌توانیم خیر را بشناسیم، یک رویکرد صرفاً منفی دارای محدودیتهایی در ظرفیت خود برای هدایت عمل انسانی است. در واقع کاملاً محتمل است که منفی‌گرایی معرفتی، منابع کافی برای تصور اینکه چگونه می‌توانیم فراتر از وضعیت فعلی به سمت تحقق امکانات مثبت‌تر حرکت کنیم، فراهم نکند. حتی اگر توصیف فرینهنگن از فلسفه آدورنو تلاش می‌کند از خیر به عنوان مبنایی برای اخلاق فاصله بگیرد، اصل عملی پتانسیل انسانی مفهومی ارزشبار است و بنابراین ممکن است همچنان نیاز به توجیه بیشتر داشته باشد. به صورت خلاصه، در حالی که ارسطویی‌گرایی منفی فرینهنگن با تمرکز بر شناخت تجربی بد، دیدگاه ارزشمندی را ارائه می‌دهد، دامنه محدود کارکرد داشتن ناب چالش قابل توجهی را ایجاد می‌کند و می‌تواند با نادیده گرفتن خیرهای مرتبه بالاتر، تأثیرات روانی و اجتماعی و اشکال پیچیده‌تر ظلم، منجر به درک ناقص از حساسیت اخلاقی و شکوفایی انسان شود. یک توصیف واقعا انتقادی از مفهوم حساسیت اخلاقی، در شرح خود از مساله هنجارمندی نیاز به گنجاندن درک گسترده‌تری از معنای انسان بودن دارد، که فراتر از تمرکز حداقلی بر بقا و رفاه فیزیکی باشد.

در مجموع، در حالی که ارسطویی‌گرایی منفی فرینهنگن راهی برای درک اخلاق آدورنو بدون توسل به مفهوم مثبتی از خیر ارائه می‌دهد، نقدی بر این رویکرد نشان می‌دهد که ممکن است زمینه اجتماعی و تاریخی را که در پروژه انتقادی خود آدورنو محوری است، به طور کامل در نظر نگیرد و ممکن است رابطه دیالکتیکی بین نظریه و واقعیت اجتماعی، و همچنین شرایط مادی که حساسیت اخلاقی و تجربه ما را شکل می‌دهند، نادیده بگیرد. اگرچه توصیف فرینهنگن از اخلاق عقل‌گرایانه سنتی انتقاد می‌کند، اما همچنان به یک مفهوم فکری (Intellectual) از کارکردی بودن متکی است. این می‌تواند درک ما از حساسیت

اخلاقی را محدود کند، زیرا آدورنو تأکید می‌کند که اندیشه و عمل انسانی تحت تأثیر امیال و فانتزیهای ناخودآگاه قرار می‌گیرد و نه فقط ملاحظات عقلانی. در این راستا، نقدی بر توصیف فرینگن از هنجارمندی آدورنو، به ویژه ارسطویی‌گرایی منفی او، می‌تواند با در نظر گرفتن نقش ارتباطات و امیال ناخودآگاه در شکل‌دهی حساسیت و عمل اخلاقی، بسط داده شود. در حالی که فرینگن بر درک منفی از خیر و پتانسیل انسانی تمرکز می‌کند، نشان می‌دهد که این رویکرد به دلیل حذف تأثیر فرآیندهای ناخودآگاه عملکرد ذهنی که تجربیات انسانی را تسخیر می‌کند، از ساده‌سازی بیش از حد رنج می‌برد.

برای آدورنو، بازنمایی مدل‌های صرفاً عقلانی کنش در اندیشه مشکل‌ساز است. برای آدورنو مدل باور-میل، که فرض می‌کند اعمال از باورها و امیال آگاهانه ناشی می‌شوند، نه تنها ناکافی تلقی می‌شود بلکه منشا آگاهی کاذب نیز می‌باشد. (Adorno, 2006, p. 93) از دید وی، به میانجی بازنمایی مدل‌های صرفاً عقلانی، عناصر اسطوره‌ای در بنیاد عقلانیت مدرن همچون شبی پنهان کنش عامل را تعین می‌بخشد. در واقع این عناصر اسطوره‌ای که به لحاظ تاریخی غلبه نیافته‌اند، فانتزیهای فرهنگی و اجتماعی ما را به گونه‌ای شکل می‌دهند که نقشی محوری در شکل دادن به درک افراد از واقعیت و کنش آن‌ها پیدا می‌کند. (Adorno, 2006, pp. 16-17) مدل باور-میل نشان می‌دهد که اعمال با عقلانی کردن آنها توضیح داده می‌شوند، به این معنی که از دیدگاه عامل معقول تلقی می‌شوند. برای درک یک عمل، لازم است باورهای خاصی را به فردی که عمل را انجام می‌دهد نسبت دهیم. برای مثال، اگر کسی سنگی را برمی‌دارد، فرض می‌شود که او معتقد است سنگی در مقابل او وجود دارد و ممکن است مانعی باشد. این باورها مجزا نیستند، بلکه به باورهای دیگر مرتبط هستند. برای او، برای باور به وجود سنگ، او باید باورهایی در مورد سنگ‌ها به طور کلی داشته باشد، مانند اینکه آنها سخت و از زمین هستند. اعمال نیز توسط امیال هدایت می‌شوند. در این مورد، برداشتن سنگ توسط میل به رفع مانع هدایت می‌شود. این میل نیز به شبکه بزرگتری از امیال مانند میل به کمک به دوستش یا کمک کردن به طور کلی مرتبط است. (Lear, 2006, p. 30)

مدل باور-میل کنشها را با نشان دادن اینکه آنها در الگویی قرار می‌گیرند که عقلانی تلقی می‌شود، توضیح می‌دهد. اما، شایان ذکر است که باورها و امیال ما به بخشهای مشخصی از حیات ذهنی عاملها محدود نمیشود و از طریق فرایندهای مبنایی ذهنی تاثیر خود را به شکل نامحدودی بر همه قلمروهای ذهن اعمال می‌کنند. این امر به یک مکانیسم

روانشناختی ناخودآگاه از طریق عملکرد ذهنی ما و تأثیر آنها بر تفکر آگاهانه اشاره دارد که بدون محدودیت در تمام حوزه‌های زندگی ما گسترش می‌یابد. اما، طبق مدل باور-میل، اعمال ما توسط امیالی هدایت می‌شوند که با شبکه بزرگتری از امیال مطابقت دارند. در این مدل عمل، امیال معمولاً به عنوان چیزهایی که یک اثره یا هدف مشخص (مانند تمایل به برداشتن سنگ یا محافظت از یک عزیز) در نظر گرفته می‌شوند. در مثال برداشتن سنگ، عمل با فرض ارجاعات باورها در مورد سنگ‌ها و تمایل به رفع مانع توضیح داده می‌شود. این یک تصویر کلی از وضعیت ذهنی عامل ایجاد می‌کند، جایی که باورها و امیال فردی در چارچوب بزرگ‌تر و مرتبط باورها و امیال درک می‌شوند.

از قضا، در مثال، رفتار فرد محدودیتی را در مورد میزان عقلانی شدن اعمال با استفاده از این چارچوب نشان می‌دهد. محدودیت‌های مدل زمانی آشکار می‌شود که با موارد رفتار غیرعقلانی مواجه می‌شود. برای مثال، وقتی کسی سعی می‌کند بدهی‌ای را که بدهکار نیست، پس دهد، اعمال او را نمی‌توان با هیچ سیستم باور-میل منسجمی توضیح داد، زیرا افکار او برای تبیین کنش کافی نبوده و بر اساس یک ساختار عقلانی قابل فهم نیستند. علاوه بر این، فوران احساسی یک فرد، مانند پریدن از روی مبل، توسط یک جهت‌گیری احساسی برانگیخته می‌شود، اما ساختاری ندارد که در چارچوب باور-میل به عنوان دلیل واجد شرایط باشد. در نتیجه، مدل باور-میل از عقلانیت به عنوان یک مدل فراگیر، نمی‌تواند یک توصیف کاملاً عقلانی از اعمال انسانی به ما ارائه دهد. (Lear, 2006, pp. 41-50)

«تکانه‌ها» (Impulses) یا انگیزه‌های پنهانی وجود دارد که ما را از فکر به عمل سوق می‌دهد و اینها به طور کامل توسط توصیف‌های عقلانی آزادی یا عاملیت ثبت نمی‌شوند. آرزوهای ناخودآگاه، که خارج از قلمرو عقلانیت عمل می‌کنند، می‌توانند به طور قابل توجهی بر رفتار تأثیر بگذارند و ادراکات از واقعیت را تحریف کنند. این نشان می‌دهد که هر توصیفی از هنجارمندی که صرفاً بر تأمل آگاهانه تمرکز می‌کند، محدود است. حساسیت اخلاقی به عنوان روشی درک می‌شود که عوامل برای تعیین اعمال اخلاقی خود با موقعیت‌های خود درگیر می‌شوند. با این حال، این فرآیند صرفاً مسئله تأمل آگاهانه نیست. ارتباطات ناخودآگاه، امیال و تجربیات گذشته می‌توانند ادراکات و اعمال اخلاقی فرد را شکل دهند. برای مثال، افراد ممکن است به دلیل نیازها یا منافع ناخودآگاه، نه ملاحظات صرفاً عقلانی، باورهایی داشته باشند یا اقداماتی انجام دهند. این امر به ویژه در مورد بیان

منافع «واقعی» مرتبط است، جایی که عوامل ممکن است در مورد آنچه واقعاً به نفع آنهاست، اشتباه کنند. یک «اراده ناب» که عاری از تأثیر متعینکننده امیال باشد، هیچ حس واقعی برای یک عامل عملی ندارد. درک منافع انسانی به معنای ریاضی و تعیین اراده بر اساس مدل علوم ریاضی و محض طبیعی، عوامل از عقل خود استفاده می‌کنند و به یک مدل خاص از تفکر و عاملیت عادت می‌کنند. طبق این مدل، افراد از طریق سرکوب احساسات خود به عامل تبدیل می‌شوند. آدورنو پیشنهاد می‌کند که این نوع سرکوب «طبیعت حسانی» (Sensuous Nature) ما می‌تواند منجر به یک وضعیت پاتولوژیک شود و نشان می‌دهد که رابطه بین عقل و میل چندان روشن نیست. (Adorno, 2006, pp. 62-63) در این جا با دیدگاه‌های فلسفی سنتی فاصله می‌گیرد و تأکید می‌کند که چگونه زندگی درونی توسط جهان بیرونی شکل می‌گیرد. در نتیجه، ادعای مک‌داول در مورد امکان واقعی درک معنای کامل عمل خود توسط فرد را رد می‌کند. ویژگی ابهامی که به عمل و اندیشه انسانی نسبت داده می‌شود، یک ایده حاشیه‌ای نیست، بلکه ساختار دلیل‌دهی عامل را به عنوان یک نیروی ضروری واقعیت که تقاضای مطلق مطابقت با واقعیت را در اندیشه و اعمال ما ایجاد می‌کند، اثبات می‌کند.

برای آدورنو، این توصیف‌های عقلانی هنجارمندی نمی‌توانند تکانه یا انگیزه جسمانی را که بخشی از یک عمل ارادی است، توضیح دهند. او این ایده را رد می‌کند که تصمیمات به سادگی در امتداد سطح علیت سر می‌خورند و نشان می‌دهد که «فاکتور اضافی» زنجیره علت و معلول را مختل می‌کند، چیزی نیست که بتوان صرفاً از طریق علیت خطی توضیح داد. (Adorno, 2006, pp. 227-228) ایده عقلانیت به عنوان یک فاصله تأملی این واقعیت را نادیده می‌گیرد که افکار و داوریه‌های خودآگاه ما تحت تأثیر فانتزیها و امیال ناخودآگاه قرار می‌گیرند. این ایده را به چالش می‌کشد که درک عقلانی ما از یک موقعیت برای عمل اخلاقی کافی است. بنابراین، دیدگاه مک‌داول مبنی بر اینکه درک یک فرد با فضیلت از یک موقعیت می‌تواند به خودی خود انگیزه عمل اخلاقی را ایجاد کند، در پرتو دیدگاه روانکاوی مشکل‌ساز می‌شود. در واقع، دانستن اینکه چگونه عوامل ناخودآگاه می‌توانند پیوند بین فهم و عمل را تضعیف کنند، دیدگاه مک‌داول از حساسیت اخلاقی را به عنوان یک ادراک روشن از دلایل عمل مورد مناقشه قرار می‌دهد.

طبق تبیین فرینگن، آدورنو این ایده را رد می‌کند که هنجارمندی بتواند مبنایی صرفاً گفتمانی داشته باشد و در عوض، بر نیروی منفی درد و رنج به عنوان نقطه شروعی عینی

برای درک امر «بد» تأکید می‌ورزد. با این حال، حساسیت اخلاقی صرفاً محصول تأمل عقلانی نیست، زیرا تفسیر رنج و واکنش به آن، عمیقاً تحت تأثیر انگیزه‌های ناخودآگاه قرار دارد. آدورنو این تأثیر ناخودآگاه را در مواجهه با مرگ نشان می‌دهد؛ مرگ، به مثابه امری بیگانه و الگوی تام‌شی‌شدگی، اغلب از طریق اراده‌ای ناخودآگاه برای فراموش کردن ترس، در درون‌ماندگاری اجتماعی ادغام می‌شود و بدین ترتیب، امیال ناخودآگاه ادراکات ما را شکل می‌دهند. (Adorno, 1973, pp. 354-358) علاوه بر این، آدورنو معتقد است یک «تکانه» یا انگیزه وجود دارد که ما را از تفکر به عمل سوق می‌دهد؛ این تکانه، که توسط تجربه جسمانی آگاه شده و فراتر از امر عقلانی ناب قرار می‌گیرد، صرفاً آگاهی هدایت‌کننده یک توالی علی نیست، بلکه نیرویی است که اراده را «حرکت» می‌دهد. در نتیجه، این تأکید بر جسمانی بودن و نیروهای روانشناختی عمیق‌تر، محدودیت‌های توصیفات صرفاً عقلانی و گفتمانی از هنجارمندی را برجسته می‌سازد. (Adorno, 2006, p. 228)

در نتیجه، در حالی که فرینه‌گن با تمرکز بر یک رویکرد منفی به هنجارمندی و پتانسیل انسانی، تفسیر ارزشمندی از کار آدورنو ارائه می‌دهد، نقدی بر رویکرد او نشان می‌دهد که ممکن است نقش قابل توجه ارتباطات و امیال ناخودآگاه را نادیده بگیرد. با عدم در نظر گرفتن کامل اینکه چگونه فرآیندهای ناخودآگاه حساسیت اخلاقی را شکل می‌دهند و با تمرکز عمدتاً بر درک آگاهانه و عقلانی «بد»، توصیف فرینه‌گن ممکن است پیچیدگی‌های پروژه انتقادی آدورنو را که به دنبال درک چگونگی شکل‌دهی این انگیزه‌های عمیق‌تر به اعمال فردی و جمعی بود، به طور کامل درک نکند..

برای آدورنو یک تجربه کامل انسانی در واقع شامل توانایی بهره بردن از ابعاد غیرقابل تکرار و به لحاظ کیفی خاص تجربه است. این تجربه برای انسان دربردارنده وعده سعادت بوده و برای وی معنادار است. این ابعاد غیرقابل تکرار و به لحاظ کیفی متمایز که به تجربه انسانی معنا می‌بخشند قابل تولید، بازتولید یا دسترسی به صورت دل‌خواهانه نیستند بلکه در ارتباط با اشکال به لحاظ تاریخی مشخص تجربه انسانی هستند که توسط حافظه‌ها و انتظارات شکل گرفته است. (Adorno, 2005, p. 79) به بیان دیگر، در تجربه حقیقی انسانی، سوژه ابژه خود را تفسیر میکند. در واقع، ابژه پتانسیل خود را تنها از طریق مداخله سوژه آشکار میکند. این مداخله صرفاً کپی کردن یک سری داده حسی دریافتی نیست. سوژه در واقع بایستی توسط تفسیر، ابژه را رمزگشایی کند. این کار به جای آنکه از طریق مقوله‌بندی‌های ثابت و از پیش تعیین شده انجام گیرد توسط یک دستگاه مفهومی پویا انجام

میگیرد. این دستگاه مفهومی دینامیک یک چهربندی (Constellation) یا میدان نیرویی از مفاهیم است که در واقع اشکال سیال و غیرثابت از مقولات هستند که سوژه به کمک آنها میتواند سرشت تاریخی، پویا و نسبی ابژه‌ها را رمزگشایی کرده و ابژه‌ها را به سخن در بیاورد. این اشکال سیال مقولات جایگزین مقولات ثابت در فرآیند شناخت ما میگردند زیرا بدین طریق مانع از در نظر گرفتن ابژه به صورت ایستا میگردد. همچنین، یک دستگاه مفهومی با مقولات ایستا و از پیش تعیین شده رابطه ما با ابژه را بدل به رابطه‌ای مکانیکی میکند.

در این راستا، آدورنو توجه خود را به نجات امر جزئی و مقابله با تفکر و تجربه‌ی سرکوب امر جزئی معطوف میکند. برای وی، آن تجربیات شخصی که ناگزیر و طبیعی جلوه داده شده و توسط تفکر تایید می شوند، خود توسط کلیت اجتماعی سرکوبگر شکل گرفته‌اند. نزد آدورنو، اینکه امر طبیعی نیز بایستی اجتماعی درک شود، به ما این اجازه را نمیدهد که به امر کلی در برابر امر جزئی اولویت بدهیم و اسیر تفکر سرکوب‌گر و ایدئولوژیک گردیم. در عوض، اگر با تجربیات بی واسطه آغاز کنیم و آنها را در ارتباط با کلیت اجتماعی سرکوبگر فهم کنیم، به احتمال کمتری اسیر سازشکاری فکری و توجیه آشکار یا نهان سلطه و سرکوب میشویم. بدین ترتیب تفکر میتواند حقیقت تجربیات شخصی را بهتر درک کند. مطابق آنچه گفته شد، درمی یابیم معرفت به ابژه با خطاپذیری همراه است و تفکر همواره با عدم قطعیت درگیر است.

درگیری با تجربیات بیواسطه به عنوان نقطه عزیمت تفکر نزد آدورنو مبتنی بر رویکرد میکروولوژی است. هنگامی که آدورنو میگوید: «عقل صرفاً در قالب رد پاها و ویرانیه‌ها است که میتواند این امید را فراهم کند که سرانجام با واقعیت درست و به حق رو به رو خواهد شد» (Adorno, 1977, p. 120)، به این رویکرد اشاره میکند. میکروولوژی روشی است که با اتخاذ آن، عقل بایستی با تأمل بر یک سری امور نسبتاً بلاواسطه در تجربه شخصی در جهت شناخت ابژه خود اتخاذ کند. با اتخاذ این رویکرد، جزئیاتی ظاهراً پیش پا افتاده در تجربه بلاواسطه مورد بررسی قرار میگیرند. این جزئیات ظاهراً پیش پا افتاده در واقع در حکم سرنخی در جهان پدیدار است که فهم و تجربه حقیقی واقعیت را ممکن میکنند. این جزئیات برای آدورنو اهمیت فلسفی زیادی دارد زیرا بهترین راه برای دوری کردن از جهان انباشته شده از ایدئولوژی انتزاعیات است. در واقع تفکر که با مفاهیم موجود در جهان پدیدار سر و کار دارد، همواره در معرض رسوخ عناصر ایدئولوژیک است. این عناصر

ایدئولوژیک مانع از آن میشوند تا تفکر واقعیت تجربی را مورد تجربه حقیقی قرار دهد. با روش میکروولوژی تا جایی که ممکن است، میتوان از جهان انباشته شده از ایدئولوژی انتزاعیات دوری گزید زیرا از طریق این روش تلاش میکنیم حتی -الامکان از نزدیک در موقعیتی انضمامی و به صورت انتقادی با پدیدار برخورد کنیم. (Geuss, 2005, pp. 235-237) در حقیقت خودتاملی عقل از طریق تجربه حقیقی فعلیت می یابد که آن هم منوط به تفکر به ابژه موجود در واقعیت تجربی و شهود آن در فرمی غیرسلطه جویانه است. این خودتاملی میتواند عنصر حساسیت اخلاقی را در تجربه نظری و عملی ما لحاظ کند زیرا آگاهی نهایتا به جای ارائه فهم و شهود ابزاری و آلوده به اندیشه انتزاعی و ایدئولوژیک از ابژه میکوشد خود را در ابژه انضمامی خویش غرق و ناپدید کند. در نتیجه، این نوع خودتاملی عقل به عنصر حساسی در فعالیت نظری و عملی انتقادی اهمیت خاصی میدهد.

۵. نتیجه گیری

به دلیل درونی شدن سلطه اجتماعی در سرمایه داری متأخر، ذهن و تخیل انسانها به کنترل واقعیت در آمده و قدرت ذهن و تخیل در نقد و تغییر ساختارهای اجتماعی به شدت تضعیف میگردد. در چنین شرایطی، حوزه فرهنگی زندگی اجتماعی، ارزشها را نه بر اساس کیفیتهای مادی و ملموس تجربه انسانی در ارتباط با تحقق زیست اخلاقی، بلکه بر پایه شکلی ساده شده و انتزاعی از این تجربه تعریف می کند. به همین دلیل، حساسیت اخلاقی در جهان مدرن متأخر نمی تواند از طریق دنبال کردن آرمانهای کلی و انتزاعی مثل خودآیینی به خوبی برای افراد شکل بگیرد. از یک سو، افرادی که برپایه مدل عاملیت برآمده از عقلانیت علمی تفکر و کنشورزی میکنند، به طورمدام خود را در برابر دو راهیهای اخلاقی می بینند و بر اساس مبنای هنجاری مبتنی بر عقلانیت علمی حاکم تصمیم می گیرند و رفتارهای اخلاقی شان را انتخاب می کنند با این تصور که عاملیت آنها معطوف به سود واقعیشان است. از سوی دیگر، با وجود دلایلی که به نظر عینی می آیند و افراد برای تصمیم گیریهای اخلاقی خود مطرح می کنند، این دلایل قدرت هنجاری کافی برای تحقق آرمانهای اخلاقی را ندارند و سود واقعی عامل را برآورده نمیسازند. در چارچوب زندگی بورژوازی، قرار است دغدغه های اخلاقی موضوع تأمل و اندیشه باشند، اما این دغدغه ها نمی توانند شرایط مادی و ذهنی خاص خود را برآورده سازند. در نتیجه، نه تنها آنچه به عنوان نتیجه تحقق آرمان هایمان انتظار داریم به واقعیت نمی پیوندد، بلکه این وضعیت

اهدافی را که با توانایی‌های مفهومی، جهت‌گیری‌های هنجاری و امید عقلانی ما در ساختارهای ذهنی و مادی زندگی اخلاقی مدرن مطرح شده‌اند، زیر سؤال می‌برد. درواقع، شکاف بین دغدغه‌های اخلاقی و نتایج واقعی آن‌ها در زندگی مدرن، مانع از آن می‌شود که ایده زندگی درست در تجربه انسان‌ها به درستی متعین شود. به این ترتیب، افراد حساسیت خود را نسبت به مسائل اخلاقی در زندگی واقعی از دست داده‌اند و این امر به عدم تحقق بخش مهمی از الزامات اخلاقی منجر شده است.

در همین راستا، آدورنو مطالعه علمی و نظری یک پژوهشگر را نیز به عنوان کنش فرد به مثابه یک عامل اجتماعی در نظر می‌گیرد. وی با تکیه بر نقد ایدئولوژی و برجسته‌سازی نقش «حساسیت اخلاقی» در مواجهه با وضعیت‌های ناعادلانه، بر آن است تا پیوند درونی نظریه و عمل رهایی‌بخش را نشان دهد. حساسیت اخلاقی، به زعم آدورنو، توانایی ذهنی - انتقادی عاملان اجتماعی برای تشخیص و درک رنج‌ها، بی‌عدالتی‌ها و سلطه‌های پنهان در جامعه است. این توانایی، نه صرفاً زاییده «اراده فردی» است و نه فعلیت یافته در یک «اصل عقلانی» صرف؛ بلکه در تلفیقی از تجربه زیسته، آگاهی تاریخی و کنش متقابل با دیگران شکل می‌گیرد. آدورنو، تحت تأثیر سنت مارکسیستی و نقد ایدئولوژی، بر این باور است که اندیشیدن انتقادی همواره درگیر مسأله سلطه ساختاری است؛ سلطه‌ای که می‌تواند در نظام سیاسی، اقتصادی، فرهنگی یا حتی در زبان روزمره رخنه کرده باشد. او، در برابر این پرسش که چگونه نظریه می‌تواند از توصیف صرف واقعیت فراتر رود، بر «حساسیت اخلاقی» انگشت می‌گذارد؛ حسی که به ما امکان می‌دهد رگه‌های ستم و نابرابری را، حتی در وضعیت ظاهراً عادی، تشخیص دهیم و از این رهگذر امکان کنش معطوف به تغییر را فراهم آوریم. به بیان دیگر، اگر نظریه انتقادی تنها به نقد هنجارهای حاکم اکتفا کند، ولی در عمل راهکاری برای برون‌رفت از آن‌ها ارائه ندهد، ممکن است به انفعال متهم شود. آدورنو با پذیرش این نکته، یادآور می‌شود که نظریه انتقادی نمی‌تواند «راه‌حل قطعی و همیشگی» ارائه دهد، زیرا راهکارها همواره زمینه‌مند و متناسب با شرایط تاریخی و اجتماعی خاص شکل می‌گیرند. با این حال، نظریه انتقادی موظف است با تقویت حساسیت اخلاقی، فضا را برای فهم وضعیت رنج‌آور و هموار کردن مسیر رهایی فراهم کند.

کتاب‌نامه

Adorno, T. W. (1973) *Negative Dialectics*, trans. E. B. Ashton.

Adorno, T. W. (1977). 'The Actuality of Philosophy', *Telos* 10, 1: 120-33.

- Adorno, T. W. (2005). *Minima Moralia: Reflections on a damaged life*. Verso.
- Adorno, T. W. (2006). *History and Freedom: Lectures 1964-1965*. Polity Press.
- Allison H. E. (2020) *Kant's Conception of Freedom: A Developmental and Critical Analysis*. Cambridge University Press.
- Foot, P. (1972). Morality As A System of Hypothetical Imperatives. *The Philosophical Review*, 81(3), 305- 316.
- Freyenhagen, F. (2013). *Adorno's Practical Philosophy: Living less wrongly*. Cambridge University Press.
- Geuss, R. (2005) *Outside Ethics*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Lear, J. (2006). *Freud*. Routledge.
- McDowell, J. &. (1978). Are Moral Requirements Hypothetical Imperatives? *Aristotelian Society Supplementary Volume*, 52(1), 13–42.
- McDowell, J. H. (1996). *Mind and World: With a new introduction*. Harvard University Press.